

BORGERBØGER

Af Johan Hvidtfeldt.

I vore nabolande er der i de senere aar blevet udgivet en række »borgerbøger«, indeholdende fortegnelser over personer, som har vundet borgerskab. Ogsaa fra to danske købstæder — Tønder og Haderslev — foreligger saadanne publikationer. De er dog udgivet af de tyske forskere Ludwig Andresen og Thomas Otto Achelis¹⁾, og den af *Jørgen Swane* udgivne »*Vejle Borgerbog 1754—1870*« (udgivet af Vejle Byraad) er den første paa dansk trykte »borgerbog«.

En udgivelse af fortegnelser over de folk, som har taget borgerskab i de danske købstæder, har først og fremmest interesse for personalhistorikerne. Borgerskabsprotokollerne er jo en af de mest benyttede kilder ved slægtshistoriske undersøgelser. Men ogsaa for den almindelige historie er de en vigtig kilde, idet det ved deres hjælp er muligt at belyse visse sider af de danske byers historie, først og fremmest de centrale spørgsmaal om borgerskabets sammensætning og indvandringerne til byerne baade fra den øvrige del af landet og fra udlandet. En stor del af borgerskabsmaterialet er allerede blevet benyttet i *Albert Olsens* banebrydende studie: *Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid* (1932), hvor disse problemer er blevet taget op til indgaaende drøftelse²⁾. Undersøgelsen, der kun omfatter tiden til 1800, kan selvfølgelig kun behandle hovedtrækkene af udviklin-

¹⁾ Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1864 (1937) og Bürgerbuch der Stadt Hadersleben bis zum Jahre 1864 I. (1940).

²⁾ En specialundersøgelse foreligger fra Aarhus i Helge Sogaard: Haandværkerlavene i Aarhus under Enevælden (1940) 211 ff.

gen, og mange detailundersøgelser er nødvendige, før spørgsmaalet om det danske borgerskabs oprindelse og sammensætning i aarhundrederne før industrialismens gennembrud kan siges at være løst til bunds.

Selvom der ikke kan være tvivl om, at en udgave af fortegninger over byernes borgere vil kunne lette løsningen af denne opgave, maa man paa den anden side ikke lukke øjnene for, at saadanne udgaver vil lægge beslag paa store økonomiske midler og megen arbejdskraft, som maaske med større videnskabeligt udbytte vil kunne anvendes paa selve arbejdet med de befolkningsmæssige problemer. Men hvad man end maatte mene om betimeligheden af udgivelsen af »borgerbøger«, er der al grund til at tro, at man i fremtiden ogsaa vil tage saadanne opgaver op andre steder, og det vil derfor være paa sin plads — til dels med udgangspunkt i Swanes udgave af Vejle »borgerbog« — nærmere at drøfte de principper, der bør ligge til grund for et saadant udgivelsesarbejde og belyse disse mere indgaaende gennem sammenligning med andre tilsvarende arbejder³⁾.

Det første problem, udgiveren bliver stillet overfor, er at fremskaffe et saa paalideligt kildemateriale som muligt. Den vigtigste kilde maa blive den, som giver et referat af aflæggelsen af bor-

³⁾ Til sammenligning er foruden de to anførte værker af Andresen og Achelis følgende publikationer benyttet: Axel Kielland: Stavanger Borgerbog 1436—1850 (1935), N. Nicolaysen: Bergens Borgerbog 1550—1751 (1878), A. M. Wiesener: Bergens Borgerbok II 1752—1865 (1917—1923), S. H. Finne-Gronn: Christiania borgerbok 1698—1799 (1921), Peter von Gebhardt: Das älteste Berliner Bürgerbuch 1453—1700 (Quellen und Forschungen zur Geschichte Berlins I, 1927), Ernst Kaebler: Die Bürgerbücher und die Bürgerprotokollbücher Berlins von 1701—1750 (Quellen und Forschungen zur Geschichte Berlins IV, 1934), Franz Gundlach: Das Casseler Bürgerbuch (Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde 2. r. XI, 1895), K. Fr. Leonhardt: Das älteste Bürgerbuch der Stadt Hannover und gleichzeitige Quellen (Quellen und Darstellungen zur Bevölkerungskunde der Stadt Hannover I, 1933), Peter von Gebhardt: Das Bürgerbuch der Stadt Angermünde 1568—1765 (Veröffentlichungen der historischen Kommission für die Provinz Brandenburg und die Reichshauptstadt Berlin V. 1, 1931), Ernst Hövel: Das Bürgerbuch der Stadt Münster 1538—1660 (Veröffentlichungen der Historischen Kommission des Provinzialinstituts für Westfälische Landes- und Volkskunde VIII, 1936).

gereden, det vil som regel sige tingbøgerne eller raadstueprotokollerne. Ofte — især i de større byer — er der ført særlige borgerskabsprotokoller, men selv i saadanne tilfælde vil der alligevel kunne findes indførsler angaaende edsaflæggelsen i raadstueprotokollerne. Disse sidste maa da formodes at være den primære kilde, som bør lægges til grund for udgaven, men selvfølgelig bør dette spørgsmaal undersøges indgaaende, inden udgivelsen finder sted. Af kildemateriale, der som regel kommer i anden række, maa nævnes regnskaberne — især kæmnerregnskaberne — oplysninger om betalte gebyrer, løse borgerskaber og særlige borgerfortegnelser, der kan være udarbejdet i forskellige anledninger. Hvis raadstue- og tingbøger samt borgerskabsprotokollerne mangler, maa man selvfølgelig lægge dette materiale til grund for udgivelsen, hvilket dog udtrykkelig maa bemærkes. Desuden bør man (i noter) meddele de oplysninger i det sekundære materiale, der kan supplere eventuelle mangler i de kilder, som danner hovedgrundlaget for udgivelsen.

Disse grundsætninger, som synes indlysende for enhver, der kender lidt til videnskabelig editionsteknik, har desværre ikke ligget til grund for de tre »borgerbøger«, der er udgivet fra danske købstæder. Andresen og Achelis bruger kun retsprotokoller og regnskaber i de tidsrum, hvorfra borgerskabsprotokollerne mangler, mens Swane kun har benyttet raadstueprotokollerne (nogen borgerskabsprotokol fra Vejle er ikke bevaret). Hans udgave begynder med aaret 1754, selvom der fra den foregaaende tid foreligger en del oplysninger om folk, der har faaet borgerkab⁴⁾. Man kunde have ventet, at der i indledningen var givet en begrundelse for, at dette materiale ikke er benyttet. Heller ikke spørgsmaalet om supplerende kildemateriale fra tiden efter 1754 er berørt i indledningen⁵⁾.

Om selve gengivelsen skal kun siges nogle faa ord. Den bør

4) Se f. eks. kæmnerregnskaberne i Vejle Bys Bog 1627—52 (Vejle raadstuearkiv i Landsarkivet) og de løse kæmnerregnskaber fra en senere tid (smstds.).

5) Særlige fortegnelser fra 1850'erne over nye borgere findes i Vejle bys raadstuearkiv (i Landsarkivet).

selvfølgelig altid være saa nøjagtig som mulig. Er der navne, hvis læsning frembyder vanskeligheder, bør dechiffringen kontrolleres ved hjælp af andet materiale. Udgiven behøver ikke at være ordret, men bør altid medtage alle oplysninger, som findes i kildematerialet. Det er saaledes beklageligt, naar Jørgen Swane ikke medtager de foreliggende oplysninger om, hvor de nye borgere har staaet i lære. Tilsyneladende ligegyldige notitser kan ofte være af betydning for forskeren. Saaledes kan størrelsen af de betalte borgerskabspenge oplyse, om den paagældende er borgersøn, altsaa født i byen, idet saadanne som regel slap med en mindre afgift. Hvor oplysningerne er af meget ensartet karakter, kan de gengives i tabellarisk form. Af hensyn til henvisningerne (ikke mindst i registrene) er det praktisk at give alle indførslerne fortsat nummerering. Rækkefølgen bør være den kronologiske, selvom mange af borgerskabsprotokollerne har en anden ordning (alfabetisk rækkefølge, evt. ordnet efter fornavn, men kronologisk indenfor det enkelte alfabet). Registrene er af væsentlig betydning for at kunne udnytte udgiven. Foruden personregistre bør der i hvert fald ogsaa være et register over hjemsteder, der bedst ordnes topografisk (f. eks. hos Achelis og Kæber). Et register over erhvervene findes ogsaa i mange udgaver, men er næppe saa paakrævet som hjemstedsregistret.

Der kan næppe rettes indvendinger mod det her hævdede princip, at man ved udgivelse af »borgerbøger« skal benytte alt det foreliggende kildemateriale vedrørende aflæggelse af borgereden. Derimod vil det i høj grad kunne diskuteres, om man bør søge: 1. at gøre listerne over borgerne saa fuldstændige som muligt ved at supplere borgerskabskildematerialet ved hjælp af kirkebøger, skøde- og panteprotokoller, tingbøger, skattelister og lignende kildestof, som indeholder mere udførlige fortegnelser over borgere eller personer, som har drevet borgerlig næring. 2. at supplere de biografiske oplysninger, som findes om de nye borgere i borgerskabsprotokoller og lignende, ved hjælp af kirkebøger, skifteprotokoller, folketællinger og den trykte personalhistoriske litteratur. Den ene fremgangsmaade udelukker naturlig-

vis ikke den anden, og begge er blevet benyttet af Axel Kielland i det store Værk: Stavanger Borgerbog 1436—1850⁶⁾. Achelis har givet en fortegnelse over borgere, der nævnes før selve »borgerbogen« begynder, ligesom han — og i mindre grad Andresen — i noter har givet biografiske oplysninger om de i fortegnelsen optagne personer. I Cassel »borgerbogen« findes der ogsaa et udførligt personalhistorisk materiale angaaende de enkelte borgere, mens de øvrige undersøgte norske og tyske publikationer saa godt som ingen supplerende oplysninger har. Det samme gælder ogsaa Vejle »borgerbog«. Der kan næppe være tvivl om, at tilvejebringelsen af et saadant udførligt biografisk materiale gør udgaven mere værdifuld baade for den personalhistoriske og befolkningshistoriske forskning. Paa den anden side kræver den et saa omfattende arbejde fra udgiverens side og ændrer i den grad hele værkets karakter, at man næppe kan opstille et almindeligt krav derom. Under hvilken form det supplerende materiale skal gengives kan næppe afgøres generelt, det vil i nogen grad afhænge af forholdet mellem de to slags oplysninger. Mange vil vel i noterne anbringe de data, der ikke stammer fra borgerskabsprotokollerne, men der skulde teknisk ikke være noget i vejen for at indarbejde dem i selve teksten, idet det saa ad typografisk vej markeres, at der er tale om forskelligartet kildemateriale. Læseren bør i hvert fald altid kunne se, hvor de enkelte oplysninger stammer fra.

Det vigtigste problem for udgiveren er at fremlægge selve kildematerialet i den bedste og fuldstændigste form. Men hans arbejde er dog ikke afsluttet hermed. Publikationerne maa ledsages af en udførlig redegørelse for kildematerialet og udgivelsesprincipperne, ligesom materialets paalidelighed og fuldstændighed maa efterprøves. Bl. a. vil det være naturligt ved stikprøver at undersøge, i hvor høj grad man kan regne med, at alle næringsdrivende indbyggere har taget borgerskab (eller maaske rettere er indført i borgerskabsprotokollerne). Der er ingen tvivl om, at

⁶⁾ I denne forbindelse kan ogsaa nævnes O. Smith (og Lektor V. Bloch): Ribe Borgere 1660 til ca. 1860 (Fra Ribe Amt VII, 1928—31, 64—110, 302—365), der dog ikke systematisk udnytter borgerskabsprotokollerne.

saadanne undersøgelser vil give overraskende resultater og vise, at mange folk, der faktisk har drevet haandværk eller handel, ikke er optaget i de officielle lister. Omfattende mangler er saaledes konstateret i Haderslev (Achelis: anf. sted 5 ff.) og Aabenraa. En del af manglerne skyldes som regel, at man i ældre tid ikke var særlig nøjeregnende med, om borgersønner aflagde borgereden. I Trørskøbing var de saaledes helt fritaget herfor. Naturligt vil det ogsaa være at redegøre for de forskellige problemer i forbindelse med erhvervelse af borgerskabsrettighederne, f. eks. betingelsen for og forpligtelsen til at blive borger, udgifter ved optagelsen, opsigelse af borgerskab, borgernes rettigheder og pligter, optagelse af folk, der boede udenfor byen.

For den forsker, som engang skal give en samlet skildring af dansk befolkningshistorie, vil »borgerbøgerne« blive et værdifuldt kildemateriale. Men benyttelsen deraf vil kræve en omfattende arbejdsindsats, og det er et spørgsmaal, om det ikke vil være rimeligt, at udgiveren foretager en statistisk bearbejdelse af det store stof. I kraft af sit kendskab til de lokale forhold vil han i mange tilfælde besidde flere forudsætninger herfor end de fleste andre. En saadan bearbejdelse kan selvfølgelig belyse mange forskellige problemer; men det vigtigste spørgsmaal vil uden tvivl blive: borgernes afstamning, herunder redegørelse for hvormange der er født i byen, hvormange i det nærmeste opland (nabobyer, amtet), hvormange i de øvrige dele af landet (evt. byerne for sig), og hvormange der stammer fra udlandet. Oversigten maa indrettes saaledes, at de tidsmæssige forskelle træder skarpt frem, og man kan se, hvorledes forholdene har været i de enkelte erhverv. Saadanne indgaaende redegørelser findes i flere udgaver, mest udførlig hos Andresen, som ikke blot har fremlagt et omfattende statistisk materiale, men ogsaa har givet meget indgaaende redegørelser for vigtige sider af den befolkningsmæssige udvikling i Tønder, selvom nogle af de mest centrale problemer ikke er blevet løst⁷⁾. Ogsaa i de fleste andre

7) Se mine bemærkninger i Historisk Tidskrift 10. rk. V 542—548 og redegørelsen i Tønder gennem Tiderne II (1944).

*Handl. Forening for social Oplysning
2. et sociale Sekretariat
Kommunes Historisk Arkiv 576*

udgaver findes der indledninger af større eller mindre værdi, særlig maa fremhæves redegørelserne fra Haderslev, Bergen (II), Berlin (II) og delvis Münster. Indledningen i Vejle Borgerbog kan desværre ikke roses for dens fortjenester i denne retning. Den statistiske bearbejdelse fylder $\frac{1}{2}$ side og er ganske utilfredsstillende for benytteren.

Enkelte forskere er gaaet ud over de rammer, der her er skitseret, og har foruden det supplerende statiske materiale meddelt udførlige lister over byens embedsmænd og ikke-borgere. Et saadant materiale er af central værdi for enhver, der f. eks. vil beskæftige sig med bypatriciatets historie, men en udarbejdelse af denne slags lister vil paa den anden side lægge beslag paa saa megen arbejdskraft, at det vel kun vil være faa, der kan magte en saadan opgave.

Den historiske litteratur kan fremvise en lang række danske købstadsmonografier, men da kun de færreste af forfatterne har haft forstaaelse for de centrale problemer i dansk købstads-historie, er der endnu et stort arbejde, som maa udføres, inden vi vil kunne give en samlet skildring af de danske byers historie og den danske bybefolknings tilblivelse. Udgivelsen af en række »borgerbøger« vil kunne lette arbejdet for forskningen, ikke mindst hvis de ledsages af fyldige indledninger med bearbejdelse af det publicerede stof.